

A Valóság alapításától 1994-ig

1958 decemberében jelent meg először a Valóság című folyóirat, először kéthavonként, majd 1964. januártól már havonta. Alcímében előbb a TIT társadalomtudományi folyóiratának, majd csak a TIT havi folyóiratának nevezte önmagát, azaz végig kötődött alapítójához, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulathoz, mely magát az 1841-ben alapított Királyi Magyar Természettudományi Társaság, és az 1901-ben megalakult Társadalomtudományi Társaság utódjának tekinti.

Magyarország zaklatott, háborúkkal és más csapásokkal terhelt huszadik századi történelmében, amikor államformák, pénznemek és a hatalmat gyakorló politikai csoportok folyamatosan váltották egymást, a kontinuitás, amit ez a periodika, és a mögötte álló intézmény mutat, önmagában is figyelemre méltó. Ennél azonban jóval többről van szó: a Valóság, a Társadalomtudományi Társaság 1901 és 1919 között megjelenő híres folyóiratához, a Huszadik Századhoz hasonlóan megjelenítette a magyar értelmiség eszmei-politikai útkeresését, alternatívákat keresett a fennálló rendszer megreformálására. Persze, nem szabad elfeledkezni arról, hogy a század első két évtizede és az 1958-tól az 1989–90-es rendszerváltásig eltelt időszak alapvetően eltért egymástól: míg Jászi Oszkár az Osztrák–Magyar Monarchia liberális viszonyai között indította el folyóiratát, a Valóság az 1956-os forradalom letörése után, a „pártállami restauráció” legsötétebb időszakában indult, s innen jutott el évtizedek leforgása alatt oda, hogy egyértelműen támogatta a Kádár-rendszer radikális átalakítását, illetve a felszámolását előkészítő reformokat. A TIT folyóiratának főszerkesztői és a szerkesztőbizottság tagjai folyamatosan változtak, de a lap egyik alapítója, Körösi József, 1959 januárjától 1991 márciusáig jegyezte a folyóiratot, és 1971 augusztusától a főszerkesztő volt. Az 1928-ban született, puritán és tisztességes Körösi József, akit magam is ismertem, 1997-ben halt meg, tiszteletére egy évvel később emlékkönyvet adtak ki Valóság '58 '91 címmel, melyben sok érdekesség olvasható a folyóirat múltjáról. A kötet, melynek megjelenését a Soros Alapítvány, és a Magyar Szocialista Párt Szabad Sajtó Alapítványa támogatta, kidomborítja a reformkommunista irányzatú Valóság történelmi küldetését, szerepét a magyar értelmiség szellemi tájékozódásában.

Mielőtt közelebbről bemutatnám, milyen tekervényes utat járt be a nagy múltú folyóirat, és munkatársai, illetve külső rendszeres szerzői miként működtek közre a „létező szocializmus” felszámolásában, melynek eredetileg csak a határait akarták tágítani, érdemes röviden kitérni a szervezett munkásmozgalom, a rá épülő pártok és az értelmiség ellentmondásos viszonyára. Az a folyamat, ami Magyarországon zajlott, és amit a Valóság évfolyamaiban megjelenő óriási mennyiségű szöveg tükrözött, többé-kevésbé minden szocialistának nevezett országban végbement, de csak akkor érhetett el áttörést, amikor „békétábor” vezetőjében, a szuperhatalomnak számító Szovjetunióban is megindultak a visszafordíthatatlan változások, melyek gyors felbomlásához vezettek.

A marxizmus, abban a formában, ahogy a 19. század közepén létrejött, olyan eszme-rendszer volt, melyet az a felismerés hívott életre, hogy a kapitalizmusban létrejött egy új osztály, a munkásosztály, melyet meg lehet szervezni, és az érdekeit képviselni kell. Marx és Engels színre lépésétől, és az I. Internacionálé megalakulásától kezdve világszerte gondolkodók és művészek millióit vonzotta a szolidaritás alapján megszerveződő mozgalom, melynek tagjai, a szervezett munkások kezdettől ellentmondásos viszonyban voltak

az „entellektüellekkel”. Utóbbiak nagy reményeket fűztek a „proletariátus történelmi küldetéséhez”, vezető pozíciókba kerülve pártokat szerveztek. Ugyanakkor maguk a munkások nem az utópiák megvalósítását, hanem valóban szörnyű életkörülményeik javítását, munkaidejük csökkentését, jövedelmük növelésének kiharcolását várták a képviselőiktől. A szervezett munkások és a képviselőjükben és nevükben fellépő értelmiségiek látens, de mindvégig jelen lévő konfliktusa új szintre emelkedett, amikor a huszadik század elején létrejött a mozgalmi szubkultúra. Ekkor alakult ki a szociáldemokrata pártok apparátusa, melyekben a vezető tisztségeket jórészt értelmiségiek, illetve azzá vált egykori munkások töltötték be. Ők már a mozgalom ideológiájának kötelezték el magukat, azokat az eszméket, melyek ennek ellentmondtak, vagy kétségeket ébresztettek bennük, az „osztályharc” nevében elvetették. Ettől kezdve a munkásság nevében politizáló pártok szűk látókörű apparátusa állandó konfliktusba került az értelmiség különböző csoportjaival, a baloldali meggyőződésűekkel is, akik eltértek a „hivatalos ideológiai irányvonalától”. A hagyományos szociáldemokrácia azonban, mint a neve is jelzi, demokratikus volt, képviseleti elven épült fel, vezetőit választották, nem pedig kijelölték. Utóbbi gyakorlat Oroszországban honosodott meg, ahol Lenin már az illegálisban félelmetes totalitáriánus szervezetté alakította, és teljesen kisajátította a pártot, mely 1917 novemberében magához ragadta a hatalmat, majd a második világháború után Közép-Európára is kiterjesztette a befolyását. Ugyanakkor a „demokratikusan centralista” pártban a hivatalos ideológiát képviselő funkcionáriusok és az új eszmék meghonosításával kísérletező, a régiakat bírálatukkal megújítani szándékozó értelmiségiek folyamatos konfliktusa megmaradt, sőt, még élesebbé vált. Mindez oda vezetett, hogy a húszas években a bolsevik párt az orosz humán értelmiség jelentős csoportjait száműzésbe kényszerítette, majd Sztálin a harmincas években nagy számban végeztette ki, illetve némíttatta el a legtehetségesebb művészeket és gondolkodókat.

Ez a folyamat a harmincas években is érvényesült Magyarországon, az első Valóságnál is, melyet a kommunista párt (akkor: KMP) adott ki a fővárosi egyetemisták számára. Az 1932 júniusában megjelenő periodika címét József Attila adta, aki Fejtő Ferencsel együtt szerkesztette azt. De az akkor még a moszkvai Kominternnel szoros kapcsolatban álló, az értelmiség egy részét vonzó illegális párt köreiben rosszul fogadták a számot. A benne kifejtett filozófiai-esztétikai gondolatokat – melyeket a főszerkesztő tanulmánya tartalmazott – ugyanis botrányosnak találták, így több szám már nem is jelent meg. Az epizód nagyban hozzájárult a zseniális „proletárköltő”, József Attila és az illegális KMP viszonyának megromlásához, mely végül a költő kizárásához vezetett. Hasonlóan mostoha sors jutott osztályrészül a második, 1945 és 1948 között megjelenő Valóság című folyóiratnak is. A MADISZ, majd a NÉKOSZ baloldali irányzatú periodikájának második számában jelent meg Bibó István nevezetes tanulmánya, A magyar demokrácia válságáról, melyet a párt által kitagadott, majd utóbb visszafogadott Lukács György az MKP nevében megsemmisítő kritikával illetett. A második Valóság munkatársa volt már a fiatal Vitányi Iván, aki 1959-től kezdve egészen 1992-ig volt a harmadik Valóság szerkesztőségének tagja, és Körösi József mellett a folyóirat meghatározó személyisége maradt. [1953 és 1955 között volt még egy, emigrációban, Párizsban megjelenő Valóság című irodalmi, politikai folyóirat is, szerkesztői Presser István és Borsos Sándor voltak. – *a szerk.*]

A harmadik [vagy ha úgy tetszik: negyedik], 1958 decemberében, Nagy Imre kivégzésének évében indult Valóság kiadását Mód Aladár kezdeményezte, aki már 1932-től az illegális kommunista párt tagja volt, egyike azon keveseknek, akik megjelenése után kezükbe vehették József Attila folyóiratát. A paraszti származású Mód (eredeti nevén Oszkó) Aladár annak ellenére szerzett magyar–latin szakos diplomát a budapesti

tudományegyetemen, hogy kommunista röplapterjesztésért letartóztatták. Később egy Révai József által ihletett, és még 1943-ban kiadott, dogmatikus szemléletű történeti összefoglaló művel (Négyszáz év küzdelem az önálló Magyarorszáért) járult hozzá az ideológiai diktatúra kiépítéséhez. 1945 után belevetette magát a pártmunkába. Az MDP agitációs és propaganda osztályának vezetője volt, amikor a testvérét, Mód Pétert a Rajk-perben letartóztatták. Ekkor visszavonult a közéletől, bár továbbra is az MDP elméleti folyóiratának, a Társadalmi Szemlének a főszerkesztője maradt. Egyúttal az ELTE professzora lett, ő alapította ott 1957-ben a tudományos szocializmus tanszékét. És ami a Valóság szempontjából fontos: számos tisztsége mellett 1954 és 1961 között a Társadalom- és Természettudományi Társulat, illetve a TIT főtitkára volt.

Mód Aladár kommunista meggyőződése minden bizonnyal megrendült az 1956-os forradalomban, ezért pártolta, hogy az irányítása alatt álló TIT adjon ki folyóiratot, melyben a hivatalos ideológia határait tágító gondolatok is helyet kapnak, így azokból „első kézből” tájékozódhat. (Mód Aladár az 1958. decemberi indulástól 1973 novemberéig, a haláláig a szerkesztőbizottság tagja maradt.) A másik befolyásos politikus a folyóirat szerkesztőbizottságában a néprajztudós Ortutay Gyula volt, aki a Független Kisgazdapárt politikuskaként hűségesen szolgált a kommunistákat, és megkapott minden létező stallumot és tudományos elismerést. Éppen a Valóság elindítása előtt, 1958 novemberében választották az Elnöki Tanács tagjává. Ez a befolyásos, a mindenkori politikához rugalmasan alkalmazkodó, széles látókörű tudós 1965-től a TIT elnöke volt 1978-ban bekövetkezett haláláig.

Megjegyzendő, hogy a Kádár Jánossal jó kapcsolatban álló Mód Aladár a saját, ma már meglehetősen elavult szemléletű írásai megjelentetéséhez is fórumot teremtett a Valósággal. (Már az első számban megjelent történelmi tanulmánya, majd még harminckét publikációja.) Ortutay Gyula a második, 1959. évi első számban jelentkezett. Ekkor „Az értelmiség szerepéről” fejtette ki nézeteit, majd még tíz írást közölt, ő írt nekrológot Mód Aladárról is.

A folyóirat első számában közölt terjedelmes beköszöntőben minden bizonnyal Mód Aladár is közreműködött, erre utal, hogy a „pártköltőnek” minősített József Attila emléket idézi, s ugyanakkor huszonhat évvel később még mindig „hibákat és tévedéseket” kért számon az egykori, tiszavirág-életű Valóságon.

„József Attilára emlékezünk, aki egész küzdelmes, harcos életében a magyar valóság lényegének, igazi mozgatóinak művészi megvilágítására, egy új, szabad világ előkészítésére törekedett. Folyóiratának is ezt a címet adta, s ha a szándék megvalósítása nem is volt ment hibáktól, tévedésektől, József Attila élete mégis útmutatónk lehet. Útmutatónk, amikor arra emlékezünk, milyen következetesen törekedett a munkásmozgalom forradalmi tartalmát aláásó reformizmus leküzdésére, milyen sokat tett a párt és a nép szoros kapcsolatait veszélyeztető szektásság kiküszöböléséért. A költő figyelmeztetésre gondolunk: az igazat mondjuk, »ne csak a valódit«, ne rekedjünk meg a valóság felszínén, segítsük megvilágítani a mélyén rejlő szükségszerűséget is.

Nem könnyű követni ezt az útmutatást, kiformálni, meggyökereztetni a valóság egyéges, tudományos szemléletét. Nem kevés téveszmével, meggyökeresedett előítéllettel kell megküzdenünk. Sokan még ma sem látják a társadalmi élet valamennyi oldalának mély, belső összefüggését. Ezzel a szóval: »társadalomtudomány« – gyakran legföljebb a szűkebb értelemben vett szociológiát azonosítják, szemléletükben ellentétes pólusokhoz közelít művészet és tudomány, társadalom és politika, »szellemtudományokká« és politikai-gazdasági tudományokká válnak szét a társadalomtudományok. Pedig 1956 októbere e tekintetben is mementó: amíg a »humán« műveltség, a teljes élet, az igazán

emberi viszonyok utáni vágy nem forr össze a szocialista tudományosság követelményeivel, nem párosul a munkáshatalom igenlésével, amíg az irodalom és közgazdaság vizsgálatában nem érvényesül ugyanaz a tudományosság – amíg tehát ez a humanizmus megmarad a maga elvontságában és nem válik szocialista humanizmussá – addig nem lesz a kor viharaiiban helyét megálló értelmiségünk és a kor színvonalát elérő szocialista közműveltségünk sem.

Nem kell hangsúlyoznunk: ennek az egységnek mély megértése, a tudományos társadalomszemlélet meggyökereztetése, a látóhatár minden oldalú tágítása a népművelés, de kulturális forradalmunk egésze szempontjából is rendkívül fontos feladat. A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődési politikájának alapelvei nem véletlenül emelik ki a dolgozó nép művelődésének folyamatában a tudományos ismeretterjesztés jelentőségét. Nem véletlen az sem, hogy a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat II. országos küldöttgyűlése e célkitűzés érdekében elhatározta ennek az új folyóiratnak a kiadását, s feladatául éppen azt tette, hogy a főntebb jellemzett egység megvalósításához segédkezet nyújtson.”

A közölt részletből kitűnik, hogy a folyóirat indulására az ideológiai dogmatizmus árnyéka vetődött. Az előszót jegyző szerkesztőbizottság József Attila művészeti felfogására hivatkozva (az igazat mondjuk, „ne csak a valódit”) a kommunizmus álvalóságának bemutatását kérte előre számon a Valóságon. Szerencsére a tekintetben nem foglalt állást, hogy az „osztályharcos szellemiséget” milyen mértékben várja el a beküldött írásoktól. Figyelemre méltó azonban, hogy míg az előző év végén megjelent Kortársban, vagy a három év múlva elindított Új Írásban megjelenő irodalmi művekre az MSZMP vezetése, éppen az 1956-os tapasztalatok alapján kiemelt figyelmet fordított, a Valóság ismeretterjesztő profilja és viszonylag alacsony példányszáma (induláskor 5000 példány) nem keltette fel a cenzorok figyelmét.

A folyóirat első évfolyamából, melyet Lukács József filozófus szerkesztett, de még a későbbiekből sem sejthető, hogy a lap idővel a „marxizmuson belüli megújulás” fórumává válik, legalábbis szerkesztői és munkatársai ezt a célt tűzik maguk elé. Tény, és ezt Kőrösi József, a folyóirat alapító szerkesztője is megerősíti a Huszár Tibornak 1992 novemberében adott hosszabb interjúban, mely a Valóság emlékkönyvben olvasható, hogy az MSZMP „ideológiai restaurációban” érdekelt vezetői a TIT-et és az akkor újonnan alakított Gondolat Könyvkiadót a „revizionisták menedékhelyének” tekintették, és működését „politikai engedményként” tűrték el. Miért voltak ennyire engedékenyek a párközponban? Hiszen gondoljuk meg: 1957 őszén már lezajlott a „nagy” és a „kis” íróper, majd Nagy Imre és társai kivégzése, 1958. június 16-a után még bíróság elé állították, és hosszabb börtönbüntetésre ítélték Bibó Istvánt, majd Mérei Ferencet, Fekete Sándort és Litván Györgyöt is. Ebben az évben vették őrizetbe, majd engedték el Kosáry Domokost is. (Őt éppen Mód Aladár – és Andics Erzsébet – követelésére távolították el az egyetemről az ötvenes évek elején.)

Ismeretes azonban, hogy Kádár János, és az MSZMP vezetése realistábban gondolkodott, mint a Rákosi Mátyást visszaváró „magyar sztálinisták”, akik évekilg abban az illúzióban éltek, hogy a „régí értelmiség” egyszerűen lecsereélhető, felváltható új, „népi káderekkel”. Kádárnak kulturális téren voltak olyan tanácsadói, mint Szirmai István vagy Aczél György, akik önmérsékletet tanácsoltak még a rendszer szempontjából egyértelműen kompromittálódott értelmiségiekkel kapcsolatban is, fenntartva a lehetőséget, hogy ha „belátják tévedésüket”, visszanyerhetik helyüket a kulturális és tudományos közéletben. (Hasonló, még enyhébb elbánásban részesültek a „revizionista közgazdászok”, köztük Nyers Rezső, Péter György, Ajtai Miklós és mások. Ők 1957 folyamán még különböző tervezeteket, reformjavaslatokat is kidolgozhattak, melyeket később felhasználtak az „új gazdasági mechanizmus” kidolgozásakor.)

Vagyis a TIT-et, a Gondolat Kiadót és a Valóságot, különös tekintettel arra, hogy a párt olyan régi korifeusa kezeskedett az ideológiai tisztaságért, mint Mód Aladár, az MSZMP afféle kulturális „türelmi zónaként” fogadta el, vezetőit korlátozott autonómiával ruházta fel. Erre az alakra épültek a későbbiekben a marxizmus reformját, illetve megújítását célzó törekvések.

Talán az első jele volt az eszmei nyitásnak, hogy az akkor még kéthavonta megjelenő folyóirat 1963/6-os, majd 1964/1–2-es száma Konrád Györgytől *A korszerű háború korszerűtlensége* című terjedelmes tanulmányt közölt. A szerző ekkor a hetedik kerületi gyámhatóság munkatársa volt (ennek élményeiből írta A látogató című regényét), s bár túl volt az első publikációkon, 1956-os szereplése miatt „kompromittálódott” személynek minősült. Írása arról, hogy a nukleáris háborúnak egyik nagyhatalom számára sincs értelme, hosszadalmas, és már akkor is tele volt közhelyekkel. (A folyóirat nem is közölte a harmadik részt, pedig azt is megírta.) A publikáció mégis, két szempontból volt figyelemre méltó: az eszmeifuttatás nélkülözötte az akkoriban még sokak számára kötelezőnek tartott pártzsargont, és közlése az 1956-os forradalmi sajtó (az Életképek című, rögtön megszüntetett folyóirat) egyik munkatársát rehabilitálta, hozta vissza a kulturális közéletbe.

Ekkoriban lett a szerkesztőbizottság elnöke Hegedűs András, aki egyszerűsággal megalapította az MTA Szociológiai Kutatócsoportját, melynek vezetője lett. Hegedűst, akinek politikai szerepe ismert volt (miniszterelnökként ő volt a leváltott Nagy Imre utóda, és ő írta alá – antedatálva – a Varsói Szerződést) nem fogadták kitörő örömmel a szerkesztőségben. Nem sejtették, hogy a múltját revízió alá vette, s nagy léptekkel elindult az ellenzéki felé vezető úton. Másfél év alatt, amíg ő volt főszerkesztő, nem foglalkozott sokat a folyóirattal, a tényleges munkát Kőrösi József, az egyetlen párttagra hagyta. Valószínűleg az MTA Szociológiai Kutatócsoportjában folytatott tevékenysége, az ott megkezdett szegénységkutatás keltették fel az MSZMP kultúrpolitikáját egyre jobban meghatározó Aczél György figyelmét, ezért döntött úgy, hogy el kell venni tőle a folyóiratot. Így lett 1965 novemberétől a vonalas kommunista, és a nézetei mellett napjainkig kitartóan álló Wirth Ádám filozófus a főszerkesztő, s maradt egészen 1970 augusztusáig.

Mi az oka annak, hogy éppen ez az időszak volt a Valóság „fénykora”, amikor komoly presztízst tett szert a magyar szellemi életben? Legfőbb oka ennek az volt, hogy a társadalmi valóság, a maga problémáival együtt betört a folyóirat hasábjaira. Ugyanakkor a lap, melyben a hatvanas évek közepétől olvasható volt a Külföldi folyóiratokból című rovat, illetve nivós szemle is, ablakot nyitott a nagyvilágra. Kőrösi József, aki de facto főszerkesztőként működött, a „kritikai marxizmus” művelését, az MSZMP eszmei megújítását, de legalábbis az ideológiai hatások tágitását tűzte ki célul. Ezt a teoretikus alkatú, a folyóirattal nem sokat törődő főszerkesztő elfogadta. Megindult a Magyar világ rovat, mely bölcsője volt a Szépirodalmi Könyvkiadó Magyarország felfedezése című sorozatának. Megjelent Zám Tibor *Tévedések és hazugságok* című szociográfiája a Hortobágyi Állami Gazdaságról (1964/5), mely felszínre hozta az ötvenes években lezajlott kitelepítések történetét. Komoly visszhangja lett, de a legnagyobb botrány Végh Antal *Állóvíz – Jelentés Penészlekről, egy elmaradott faluról* (1968/8) című írása nyomán robbant ki, mely a falusi szegénységgel szembesítette a megyei pártvezetőket, és Orosz Ferenc Szabolcs megyei első titkár tajtékozott tőle.

1968-ig több vita is folyt a folyóirat hasábjain, melyek alapján nyilvános rendezvényeket tartottak a Kossuth Klubban [a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat talán legnevesebb intézményét, a Kossuth Klubot 1955-ben nyitották meg, s számos emlékeztető irodalomtörténeti és történelmi esemény színhelye lett – a szerk.] (ilyen volt az elidegenedés-vita Almási Miklós tanulmánya nyomán, vagy az ún. „értékvita”, mely

ráirányította a figyelmet Antonio Gramsci írásaira). Addigra lényegében három olyan terület rajzolódott ki, ahol a Valóságban megjelent írások figyelemre méltóan tágitani tudták az MSZMP által megszabott ideológiai kereteket.

Az első a szociográfia volt, különös tekintettel a szegénységre és a devianciára, aminek létezéséről a hivatalos marxizmus-leninizmus nem akart tudomást venni. A tanulmányok, melyek a bevett ideológiai panelek mögé világítottak, tudósítottak a társadalmi struktúra változásairól, diszkrétan szakítottak a munkásosztály és a parasztság politikai szövetségét propagáló pártmaszlaggal. Emlékszem, ezért figyeltem fel Konrád György és Szelényi Iván tanulmányaira, melyek a Valóságban jelentek meg (*Új lakótelepek szociológiai vizsgálata*, 1969/8, *A lakáelosztás kérdései*, 1971/12, *A késleltetett városfejlődés konfliktusai*, 1971/12).

Másodszer, a Valóság publikációs lehetőséget biztosított a gazdasági reform támogatóinak, akik az Új Gazdasági Mechanizmus bevezetése idején, majd az azt követő időszakban az áru- és pénzgazdaság, a tényleges piaci mechanizmus bevezethetőségének lehetőségeit vizsgálták, s ezzel de facto a tervgazdálkodás lebontását készítették elő. Interjúkat közölt Nyers Rezsővel, publikált benne Liska Tibor reformközgazdász is, aki azután Kovács András Falak című híres filmjében is szerepelt.

Harmadszor, de nem utolsósorban a Valóság, ha nem is törhette meg a „történelmi tabukat” (ilyennek számítottak a Szovjetunióban zajló perek, a Molotov–Ribbentrop-paktum vagy 1956, benne Kádár János szerepe), azért érezte, hogy a huszadik századi történelmünkben titkok lappanganak, és a nyolcvanas években egyre nyíltabban beszélt róluk. Olyan szerzőket közölt, mint Szűcs Jenő vagy Hankiss Elemér.

Minderre azonban nem egy átgondolt program megvalósítása során került sor. „A Kádár-korszakot ösztönös tudatosság jellemezte. Ennek lényege: valahogy mindent másképp kell csinálni, mint Rákosiék. S erényeik is ebből következtek, még akkor is, ha már tudjuk, hogy a szekrényben végig temetetlen hullák voltak. S ez volt a legfontosabb belső korlát a nyilvánosság tágitásában is. És a gazdasági reform ezért nem fejlődhetett át politikai reformba, ezért voltak illuzórikusak a mi reformtörekvéseink is.” (Huszár Tibor 1992 novemberében készült interjúja Kőrösi Józseffel. In: Kőrösi József emlékkönyv. Valóság 1958–1991. Scholastica Kiadó, 1998, 104 old.)

1968 augusztusa, amikor Magyarország a Varsói Szerződés tagjaként részt vett Csehszlovákia megszállásában, fordulópontot jelentett a Valóság történetében. Mindazok számára, akik a szocializmus megújításában, demokratizálódásában reménykedtek, világossá vált, hogy a Szovjetunió, élén Leonid Brezsnyevvel, elszalasztotta az utolsó esélyt arra, hogy új utat keressen, felszámolja azt a politikai és gazdasági csődtömeget, ami 1917 novembere után fokozatosan kialakult. Az a birodalom, melynek Magyarország is a tagjává vált, pusztulásra volt ítélve, még ha ennek jelei az 1970-es években még nem voltak nyilvánvalóak, mert a bomlás csak a nyolcvanas években indult meg. A hetvenes években a „létező szocializmus” káderei még szívós utóvédharcot folytattak, többek között a Valósággal is. Kőrösinek számos konfliktusa támadt, főként Tóth Dezsővel és Knopp Andrással, többek között Hajnóczy Péter *Az elkülönítő* című szociográfiája miatt (1975/10). Pándi Pálnak is az volt a véleménye, hogy „a Valóság ellenzéki vizekre evez”. Ugyanakkor a példányszáma folyamatosan növekedett: 1978-ban 16 500-at, 1988-ban 23 500-at nyomtak belőle. (A Valóság csúcspéldányszáma 24 000 volt.)

Időközben azonban a „reformkommunizmus” folyamatosan vesztett vonzerejéből, megjelentek a disszidensek a Valóság szerzői között. Lukács György tanítványai, a „demokratikus ellenzék” későbbi tagjai, Tordai Zádor, Heller Ágnes, Márkus György, Márkus Mária és Sós Vilmos az ún. „korcsulai nyilatkozatban” tiltakoztak a szovjet

csapatok csehszlovákiai bevonulása ellen, s hozzájuk rövidesen a Valóság más szerzői is csatlakoztak, így Konrád György is. A Valóság szerkesztőségében éles hangú vita folyt az 1968-as intervencióról. Kőrösi József állítólag kijelentette, fogalmazták meg a tiltakozást, s akkor ő is aláírja, de erre az akkor már a szerkesztőségi beltagnak számító, és Kádárhoz továbbra is ragaszkodó Gyurkó László miatt nem került sor. Néhány évvel később a szerkesztők a Heller Ágnes és társai elleni retorziók miatti tiltakozásra sem merték rászánni magukat.

Az ellenzéki értelmiségiek tábora a hetvenes években folyamatosan bővült: a Charta'77 cseh és szlovák aláíróinak zaklatása és bebörtönzése elleni hazai tiltakozást két évvel később már több mint 250-en írták alá. 1981-ben megjelent a Beszélő első száma, és ezzel a hazai értelmiségi nyilvánosság két részre szakadt: legálisra és illegálisra. A Valóság az első része maradt, kitartott az „emberséges társadalomba való átnövés” illúziójánál. A „szamizdatban” publikáló szerzők ekkor már gyanakodva tekintettek a folyóiratra, burkoltan bár, de lenézték azt, aki Kőrösinek vagy a szerkesztőség másik oszlopos tagjának, Sükösd Mihálynak ad kéziratot. Amikor pedig 1984-ben a Soros-alapítvány a Magyar Tudományos Akadémiával szerződést kötött, és hivatalosan is megjelent a magyar kultúrában és közéletben, kiderült, hogy az értelmiség ellenzéki tagjai (akik később jórészt az SZDSZ-ben vállaltak szerepet) a saját szempontjukból taktikusan döntöttek, amikor hátat fordítottak a Valóságnak. Ezzel zárt értelmiségi kör jött létre, a Demokratikus Ellenzék, majd az SZDSZ „kemény magja”. Tagjaik „a második nyilvánosságban” való szereplésük, politikai szerepvállalásuk miatt erkölcsileg felsőbbrendűnek érezték magukat, miközben a Soros-alapítvány révén olyan publikációs lehetőségekhez, külföldi ösztöndíjakhoz jutottak, melyekről a kívül maradt „mezei értelmiségiek” nem is álmodhattak. További gondot okozott, hogy a Valóság közvetve ugyan, de konfliktusba keveredett a „nemzeti ellenzékkel” is. Amikor az MSZMP kulturális osztálya, de facto Aczél György felszámolta a Mozgó Világot, az ugyanilyen néven indított folyóirat főszerkesztőjévé P. Szücs Juliannát nevezte ki, aki Vitányi Ivánhoz, a Valóság oszlopos tagjához és szerkesztőjéhez, tömördek, a modern művészetet népszerűsítő cikk szerzőjéhez kötődött, aki ekkor már aktív szocialista politikus volt.

A rendszerváltás idején 1989–90-ben a Valóság, miközben hosszú interjúkat közölt az „első nyilvánosságba” diadalmasan visszatérő Tamás Gáspár Miklóssal és Kis Jánossal, már az Új Márciusi Front „zászlóshajójának” számított. Ezt a rövid életű baloldali és antifasiszta politikai mozgalmat a szocialisták „szociáldemokrata csoportja” hozta létre 1988-ban, elnöke Nyers Rezső, titkára Vitányi Iván volt. Egy évvel később, 1989 októberében, az MSZMP feloszlatakor Vitányi, aki már előzőleg szembekerült Pozsgay Imrével, elindult a régi-új párt, az MSZP vezetői tisztségéért, de alulmaradt Horn Gyulával szemben.

A Szovjetunió felbomlásával, mely a sorozatosan elindított, majd visszavont reformok nyomán, a kommunista ideológia teljes kifáradása után és gazdasági-politikai csődhelyzetben következett be, a Valóság is válságos helyzetbe került. Szerzői megzavarodva próbálták megtalálni az okokat, ami miatt csődöt mondott a szocializmus „magyar modellje”, melyet ők bár további reformokra szorulónak, de mégis életképesnek láttak. Ugyanakkor az 1990-es szabad választáson győzelmet arató MDF-kormány, Antall Józseffel az élén nem kívánta tovább finanszírozni a Hírlapkiadó Vállalaton keresztül a vele szemben erősen kritikus folyóiratot, melynek 1991/4-es számának belső borítóján ez volt olvasható: Megjelenik a Soros Alapítvány és a Valóság Alapítvány segítségével. Ugyanebben a lapszámban Vitányi Iván *Búcsú*

és *remény* című cikkében így írt: „A rendszerváltásnak nevezett hatalmi csere először is rossz napokat hozott a kultúrára magára – a közvetlen politizálás túlsúlya csakúgy sújtja, mint a hirtelen rászakadt üzleti szabályozatlanság (amit hiba volna szabadságnak nevezni). Ennél is súlyosabb, hogy a kormányzat egyszerre, átmenet nélkül a megvonásig csökkentette a kulturális lapoknak adott támogatást, anélkül tért át a nyugaton honos financiaális rendszerre, hogy meglettek volna hozzá a forrásai.” Ebben az időben az 1991-ben nyugdíjba vonult Körösi József helyett a szociográfus Lázár István állt a lap élére, aki támogatónak megnyerte a Művelődési és Közoktatási Minisztériumot, a Budapest Bank József Attila Alapítványát és a Magyar Hitelbank Táncsics Alapítványát is. De egyik finanszírozó sem hozott tartós megoldást, és a példányszám is csökkent, 1994-ben 9000-re.

Így következett el 1994 márciusa, amikor a lapgazda, a Hírlapkiadó Vállalat felmondott a nyugdíjkorhatárt jócskán túlhaladott Lázár Istvánnak és Sükösd Mihálynak, és néhány hónapos átmenet után Tökéczki László lett az új főszerkesztő. Őt a folyóirat élén a következő MSZP–SZDSZ-kormányok is elfogadták.

A Valóság rendkívüli értéket képvisel a mai magyar kultúrában, a legrégebbi, folyamatosan megjelenő folyóiratok egyike. Értéke a nyitottság, mely a hatvanas évek óta jellemezte. Szerkesztői nem engedték, hogy kisajátítsák maguknak „a liberalizmus megfellebbezhetetlen, arisztokratikus hívei” – Vitányi Iván nevezi így A küszöbember című, 2014-ben megjelent önéletrajzi kötetében azokat a filozófusokat és esztétákat, akik előbb a „demokratikus ellenzék”, majd az SZDSZ tagjaként igyekeztek megszabni, mi számít Magyarországon kultúrának, mindenekelőtt irodalomnak és társadalomtudománynak, és mi nem. Ezt a kirekesztő felfogást a folyóirat nem teheti magáévá. De a Valóság nem szolgálhatja a „nemzeti szolipszizmust” sem – ez is a már kilencvenen túl járó Vitányi kifejezése, aki időközben Gyurcsány Ferenc hívévé szegődött, és valószínűleg a Demokratikus Koalíció örökös tiszteletbeli elnökeként fejezi be politikusi pályafutását. Vagyis a lap nem propagálhatja a provinciális eszméket, a „nacionalista vesszőparipákat”, melyek sorra felbukkannak a médiában. A Valóságnak mindig a világra nyitott, jó értelemben kozmopolita és nemzetileg elkötelezett folyóiratnak kell maradnia, mely megőrzi a hazai társadalmi valósághoz való, hagyományos kötődését.

Végül hadd térjek ki arra, miért fontos számomra különösen a Valóság a hetvenes évek óta, hogy *A francia felvilágosodás közvéleménye* című tanulmányommal megjelentem a hasábjain (1977/7). Sokat jelentett nekem, hogy általa nemcsak színvonalas olvasóközönséghez jutottam el, de jegyzett publikációként közölhettem írásomat. Egyetemi doktori disszertációm a Magyar Filozófiai Szemlében Hermann István, a Valóság állandó szerzője közölte, majd ezt a szöveget egészítettem ki más, a témába vágó tanulmányokkal, és benyújtottam a Gondolat Kiadónak, mely 1984-ben Ész és szenvedély – irodalom és a filozófia a francia felvilágosodás korában címmel megjelentette. A kötetet a Magyar Tudományos Akadémia kandidátusi értekezésként elfogadta. Ekkoriban könyvkiadói szerkesztő voltam, más módon valószínűleg nem tudtam volna bejutni „a tudomány berkeibe”.

Utóbb, már a kilencvenes években, amikor úgy döntöttem, hogy élek a demokrácia által biztosított szabadsággal, a huszadik századi magyar történelem neurózisokkal teli területére, a holokausztra és az ún. „zsidókérdésre” terjeszttem ki a vizsgálódásaimat, szintén a Valósághoz fordultam. Első új témájú publikációm *Zsidók egy óriásközségben – Mátészalka 1945-ig* címmel az 1990/10-es számban jelent meg. Amikor most végiglapoztam a folyóirat régebbi évfolyamait, megállapítottam, hogy bár az

1975/8-as számban megjelent Száraz György csapongó és felületes tanulmánya, az *Egy előítélet nyomában* (amit később kibővítve a Magvető Gyorsuló idő soroza-tában is kiadtak), e rendkívül fontos, és a magyar társadalomfejlődés szempontjából kulcsfontosságú területtel keveset foglalkozott a lap, melyben a ma is szívósan tovább élő „antifasiszta narratíva” dominált. Ez érthető, tekintettel a Valóság szerkesztésében kezdettől fogva érvényesülő, és főként Gyurkó László és Vitányi Iván által fémjelzett „demokratikus szocialista” irányvonalára. Itt érdemes utalni az Új Márciusi Frontra, ami – mint a nevéből is kitűnik – egy 1937-es, hamvába holt népfrontos mozgalom újjáélesztése volt. De mit árul el az „antifasiszta narratíva” arról, miért épp a zsidók estek áldozatául a világtörténelem legszervezettebb, már korszerű eszközökkel végrehajtott népirtásának, alig néhány évvel azután, hogy a Komintern Moszkvában meghirdette népfrempolitikáját? Tudnivaló, hogy a magyar zsidók deportálása az olasz fasizmus 1943-as bukása után történt, miután a nemzetiszocialista Németország megszállta Magyarországot.

Figyelmem az 1990-es évek első felében a „posztholokauszt” időszaka felé fordult, amikor súlyos zsidóellenes atrocitásokra, tömeges megmozdulásokra került sor Magyarországon is, holott már véget ért a második világháború, és nyoma sem volt a fasizmusnak. Az ekkor lejajlott események azért kényesek, mert lényegi információkat közölnek arról, hogy milyen tömeglélektani tényezők tették lehetővé a népirtás végrehajtását, hogyan volt képes a politika felszínre hozni a magyar társadalom leg-agresszívebb, addig többé-kevésbé elfojtott ösztöneit. Ugyanakkor sok tekintetben felvilágosítást nyújtanak arról is, miként stabilizálta a hatalmát, és épített ki diktatúrát a szovjet megszálló csapatok hathatós segítségével a kommunista párt, melyet 1956. október 23-án órák alatt elsöpört a népharag.

Tehtetttel az általam először feldolgozott téma jelentőségére, reméltem, hogy a kutatásaimnak visszhangja lesz. De az „antifasiszta narratívát” szétfeszítő miskolci lincselésekről született kéziratommal hiába kilincseltem az összes baloldali folyóirat szerkesztőségében, mindenütt elszörnyedve visszautasítottak. (Azt írtam le benne, interjúk, levéltári források és a korabeli sajtó alapján, hogy az 1946. július 30-i lincselésbe forduló tüntetést, melynek két spekulációval vádolt helyi zsidó esett áldozatul, az MKP városi bizottságának jórészt zsidó származású vezetői szervezték, az augusztus elsejeit pedig, melynek során egy zsidó származású rendőrtisztet gyilkoltak meg, a politikai rendőrség, illetve Péter Gábor személyesen.) Tanulmányomat végül a Valóság 1995. évi első és második száma hozta le, két részben, *A konstruált vérvád* címmel. Ezzel azután magamra vontam „a liberalizmus megfellebbezhetetlen, arisztokratikus híveinek” haragját, akik akkor már bojkottálták a jobboldal által „megkaparintott” folyóiratot. Leközölt írásom szerepelt *Az utolsó vérvádak – Az etnikai gyűlölet és a politikai manipuláció kelet-európai történetéből* című, először 1995-ben megjelent könyvemben. (A kötet, ahogy a Valóságban megjelent többi tanulmányom, természetesen nem keltett visszhangot a „progresszív értelmiség” lapjaiban.)

Később Tökéczki László főszerkesztő, akivel kedveltük egymást, számos más írásomat közölte lapjában, mely szerencsére túlélte a válságokat. Ezek azután önálló kötetekben is napvilágot láttak, Antiszemitizmus és totalitarizmus, majd Auschwitz magyar szemmel címmel 1999-ben és 2016-ban.

A folyóirathoz tehát tömérdek személyes szál és jó emlék fűz. De ami ennél jóval fontosabb, és megindításának hatvanadik évfordulóján, befejezésképpen megállapíthatjuk: a Valóságra még nagy feladatok várnak, hagyományai arra predesztinálják, hogy a magyar értelmiség véleményformáló periodikája maradjon.